

Kóstolni a szép-tudományba

Kóstolni a szép-tudományba

Tanulmányok
a Fialal Művészettörténészek
IV. Konferenciájának
előadásaiból

KÓSTOLNI A SZÉP-TUDOMÁNYBA

*Tanulmányok
a Fiatal Művészettörténészek
IV. Konferenciájának
előadásaiból*

Kóstolni a szép-tudományba

Tanulmányok a Fiatal Művészettörténészek IV. konferenciájának előadásából

Főszerkesztő: Székely Miklós

Szerkesztők: Dragon Zoltán, Entz Sarolta Réka, Raffay Endre, Szerdahelyi Márk, Tóth Áron

Grafikai terv, tördelés: Papp Gyula

Szöveggondozás: Asztalos Emese

A borítón a berhidai Szent László templom belső kapujának részlete látható. Konceptió: Sidó Anna, fotó: Szerdahelyi Márk.

A kötet megjelenését támogatta:

Magyar Tudományos Akadémia

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet

Nemzeti Kulturális Alap

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM
*Bölcsész- és
Társadalomtudományi Kar*

© Szerzők

© Szerkesztők

© Fotósok

© Grafikusok

© CentrArt Művészettörténészek Új Műhelye Közhasznú Egyesület

© Fényképek intézményi jogtulajdonosai: Artur Żmijewski; Central Booking Gallery, NYC, USA; Elek István hagyatéka; ZKM | Center for Art and Media Karlsruhe, Németország; Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, Románia; Fajó János; Foksal Gallery Foundation, Varsó, Lengyelország és Galerie Peter Kilchman, Zurich, Svájc; Forgács Péter; Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Fotótár, Műemléki Tervtár; Hargita Megyei Állami Levéltár, Csíkszereda, Románia; Jan de Nys, Aalst, Belgium; Kiel University Library, Kiel, Németország; London, The British Museum / Trustees of the British Museum, Egyesült Királyság; Magyar Építészeti Múzeum, Budapest; Márton Áron Gimnázium gyűjteménye, Csíkszereda, Románia; MTA KIK Kézirattár, Budapest; National Gallery of Art, Washington D.C.; Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtár, Budapest; Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest; Róma, Scuola Lante della Rovere; Római Katolikus Gyűjtőlevéltár, Kolozsvár, Románia; Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény; Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest; Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém.

A kiadványban megjelent írások tartalmaért és a képek jogtisztaságáért minden esetben a tanulmány szerzője felelős.

The authors of the essays are responsible for the contents of the texts as well as for obtaining permission to reprint the images included in their essays.

ISBN 978-963-88825-5-4

CentrArt, 2014

CentrArt

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	7
ROSTÁS TIBOR	
<i>Graeco opere – görög modorban II.</i>	
<i>A veszprémi „Gizella-kápolna” és a lékai várkápolna 13. századi falképei</i>	9
KOVÁCS GERGELY	
<i>A felvinci református templom italobizánci stílusú falképei</i>	33
KÓNYA ANNA	
<i>Ikonográfiai összefüggések az alcinai templom falképein</i>	45
MEZEI EMESE	
<i>Hétköznapi jelenetek egy késő középkori kályhán¹</i>	61
PÁL EMESE	
<i>Rubens Szamosújváron?</i>	71
PÁSZTOHY JÚLIA	
<i>Pákei Lajos villa- és lakóház-építésze</i>	85
VARGA ORSOLYA	
<i>Lang Adolf Szegeden és Pécsen</i>	97
SALAMON GÁSPÁR	
<i>Tagok és ragok</i>	
<i>Építészet és nyelv kapcsolata Schulek Frigyes terminológiai kísérletezéseiben</i>	113
IMECS-MAGDÓ ESZTER	
<i>Borszékfürdő modernizációja a 20. század elején</i>	125
GÁL ZSÓFIA	
<i>A kolozsvári Arany János utcai bérvillák</i>	143
LADÓ ÁGOTA	
<i>Az Erdélyi Római Katolikus Státus csíkszeredai főgimnáziumának tervezéséről</i>	157
BALDAVÁRI ESZTER	
<i>A német korai Jugendstil hatása Körössy Albert Kálmán építőművészetére</i>	173
ZSOLDOS EMESE	
<i>A pécsi Jókai-ünnepély képi emlékezete</i>	187

F. DÓCZI ERIKA	
<i>A Betonszemle folyóiratról</i>	199
SEBESTYÉN ÁGNES ANNA	
<i>Molnár Farkas és az építészeti szaksajtó mechanizmusai a két világháború közötti Magyarországon</i>	211
JÁSZ BORBÁLA	
<i>Funkcionalizmus és racionalizmus között Adolf Behne elemzése a modern építészet hőskorából</i>	225
DÉNES MIRJAM	
<i>Ki a naiv? A Dallos Marinka kutatás alapvető kérdései a naiv művészet jellemzőinek tükrében</i>	235
BRUNNER ATTILA	
<i>A magyar játéktervezés történetének néhány kérdése</i>	251
SIMON BETTINA	
<i>Egy festménysorozat öndefiníciója. Károlyi Zsigmond Mérték-képei</i>	265
BRADÁK SOMA	
<i>A rendszerváltás performansa. Elek István köztéri akciói 1985 és 1993 között</i>	277
DUDÁS BARBARA	
<i>Globalizálódó művészet lokális problémákkal – avagy mi történt a művészet vége óta?</i>	295
GÁRDONYI LÁSZLÓ	
<i>A képregény metamédiuma</i>	307
KOSINSKY RICHÁRD	
<i>Michael Fried befogadáselmélete</i>	321
JAN ELANTKOWSKI	
<i>Replaying Memory. Holocaust and Video Art in Péter Forgács's "Meanwhile Somewhere... 1940-1943" and Artur Żmijewski's "The Game of Tag"</i>	331
Személy- és helymutató	343

Graeco opere – görög modorban II.

A veszprémi „Gizella-kápolna” és a lékai várkápolna

13. századi falképei

Rostás Tibor

in memoriam Tóth Melinda (1939-2012)

Három részre tagolt tanulmányomban Magyarország területén a 13. század második és harmadik negyedében kimutatható bizantinizáló vagy ahogy a főcímben szerepel, görög modorú festészeti irányzat bemutatására törekszem, négy, részben újonnan feltárt, részben régóta ismert freskóegyüttes elemzésével. Az első részben Kaporna (Koprivna, ma Horvátország) és Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica, ma Szerbia) falképmaradványai szerepeltek.¹ Jelen közleményben, a folytatásban a veszprémi „Gizella-kápolna” és a lékai (Lockenhaus, ma Ausztria, Burgenland) várkápolna freskói kerülnek bemutatásra, köztük a veszprémi épület 1980-ban feltárt, ezidáig nagyrészt feldolgozatlan freskótöredékeivel.² A tanulmányt a négy, közel egykorú falképmaradvány együttes értékelése és a korszak egyéb, vonatkozó emlékeihez való viszonyuk tisztázása zárja majd a befejező részben.

A „Gizella-kápolna” festésmaradványai³

Kutatás- és restaurálástörténet

A veszprémi „Gizella-kápolna” falképeinek bemutatását az épület sorsában a 18. században bekövetkezett azon szomorú események felidézésével kell kezdenünk, amelyek Kralovánszky Alán 1980–1983 közötti falkutatása és ásatása során váltak világhosszá. Padányi Bíró Márton nagyprépost (1741–1745) a kétszintes, koragótikus palotakápolna földszintjét a várhegy sziklájáig lemélyíttette, az így keletkezett teret a nagypréposti palota pincéjével egybenyitatta és borospincének használta. Koller Ignác püspöksége idején (1762–1773), 1766-ban, a püspöki palota építéskor, a középkori palota romjait a kápolnával együtt elbontották, kivéve a kápolna északi falát (és a földszinti sekrestyét). Az északi fal azért maradhatott meg, mert az a nagypréposti palota déli végfalának is része. A kápolna bontási anyagával töltötték fel a Bíró nagyprépost idején kiásott pincét. Néhány évvel később Koller püspök az épület földszintjét eredeti kőfaragványok felhasználásával újjáépíttette és a homlokzatán elhelyezett dedikációs tábla szerint 1772-ben felszentelte.⁴ Mindezekből következően csak az északi falon maradtak fenn *in*

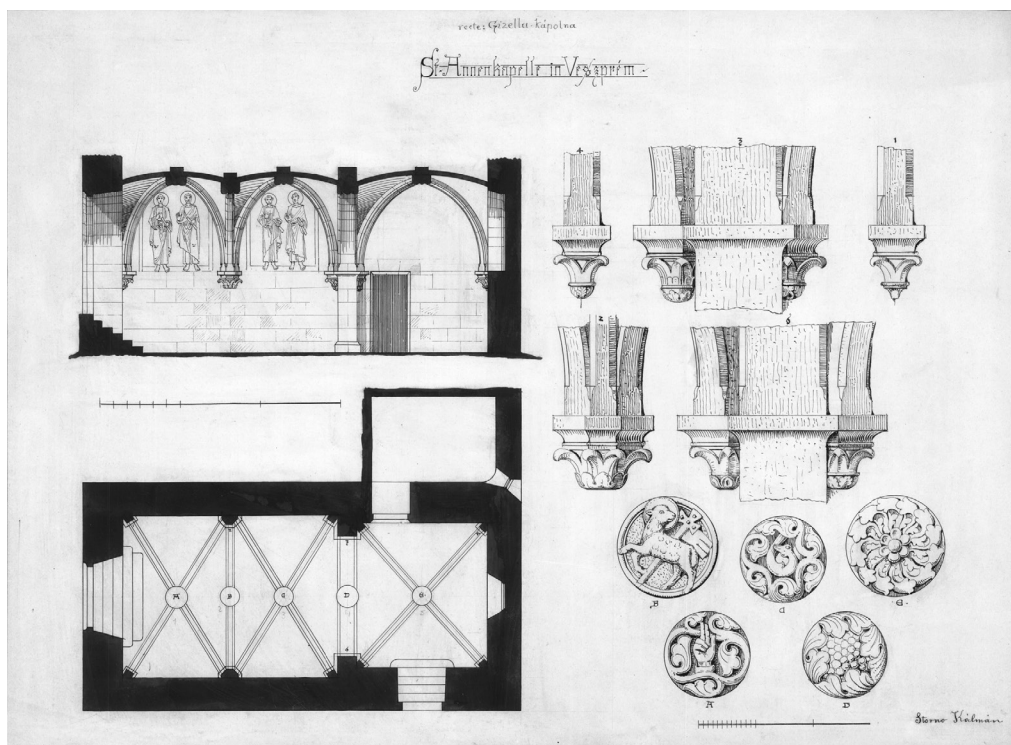
situ 13. századi falképek; illetve az ásatás folyamán, 1980-ban, a pince feltöltésében jelentős mennyiségben tárhatták fel az elbontott falakról származó falképek töredékeit.⁵

A veszprémi kápolna falképeiről szóló irodalom áttekintésének élére Rudolf Eitelberger tanulmánya kívánczik. A kápolna épületének és az északi fal freskóinak első szakszerű ismertetése ugyanis tőle származik, amely a szerző 1854–1855-ös dunántúli tanulmányútjáról szóló terjedelmes beszámoló részeként jelent meg.⁶ A rövid ismertetés szinte azonnal visszhangra lelt a szakirodalomban, megállapításait a következő évtizedekben is gyakran idézték.⁷ Eitelberger és követői a falképeket a 12–13. századra keltezték. Az épület gótikus stílusát („*csúcsíves korba tartozik*”) és 13. századi eredetét Henszlmann Imre ismerte fel, pontosítva ezzel a freskók datálását is.⁸ Az ábrázolások italo bizánci stílusáról úgy tűnik Mihalik József írt először, 1901-ben. Hat évvel később Divald Kornél bizánci hatásokat ismert fel a képeken, és ezen álláspontjánál később is megmaradt.⁹

A falképek italo bizánci jellegét Gerevich Tibor már a huszas évektől hangsúlyozta, de téziseit részletesebben csak később, a román kori művészetről írt szintézisében fejtette ki. Gerevich a veszprémi apostolokat a római *duecento* végével, előbb a Cavallini kör emlékeivel, később ezek előzményeivel, így a római Santa Maria Maggiore templom Jacopo Torriti által készített apszizmozaikjával rokonította – 1300 körüli kelteztést ajánlva.¹⁰ A tekintélyes professzor ezen tézisei nagy hatást keltettek tanítványi környezetében, de azon túl is.¹¹ Gerevich nézetei a harmincas évektől kezdve közel fél évszázadra meghatározták a veszprémi freskókról való művészettörténeti gondolkodást.¹² A Gerevich-körből csak Péter András jelentkezett önálló interpretáció-változattal, még 1930-ban. Őt a falképek Cavallini műhelyének a nápolyi Santa Maria di Donna Regina templomban látható apostolalakjaira emlékeztették.¹³

A kérdés felülvizsgálatát Tóth Melinda végezte el, 1974-ben megjelent Árpád-kori falkép-korpuszában.¹⁴ Megállapította, hogy a falképek az épülettel egyidősek és a 13. század közepéről valók, míg stílusban „*bizánci előképek nagyon közeli hatósugarában*” állónak jellemezte őket.¹⁵ Itáliából a parmai Battistero kifestését idézte, de kiemelte azt is, hogy a veszprémi alkotás annál bizánciasabb. A közvetlen balkáni származtatás mérlegelésekor Szerbia közelségére és a Nikaiai Császársághoz fűződő dinasztikus kapcsolatra utalt (IV. Béla király felesége, Laszkarisz Mária a nikaiai császár lánya volt), de a balkáni vagy itáliai eredet kérdését nyitva hagyta. Végül a koragótikus épület és egykorú kifestése kitűnő színvonalát párhuzamba állítva, mindkettőt a IV. Béla-kori királyi udvar művészetével hozta összefüggésbe.¹⁶ Tóth Melinda később, az időközben kiasott falképtöredékek közül a Mária-fejet is elemezte, korábbi értékelése lényegének megtartásával.¹⁷ Megállapította, hogy az alakok plasztikus stukkó nimbusza italo bizánci körben terjedt el, míg a Bizánci Birodalom területein ismeretlen volt.¹⁸ Kutatási eredményei beépültek a szakirodalomba,¹⁹ és a kiinduló pontot jelentik jelen tanulmány számára is.

Az alsó kápolnának és a falképeinek későbarokk restaurációja után, a 19. század második felében, amikor az első szakirodalmi feldolgozások révén újra hallunk az épületről, az használaton kívüli, elhanyagolt állapotú. Addigra a nedves környezetben a részben átfestett, részben újraalkotott, hagyománytisztelő barokk festészeti dekoráció jelentős károsodást szenvedett.²⁰ A falképek jelentőségével és pusztuló állapotával tisztában levő Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága 1873. október 18-án

1. kép. Veszprém, „Gizella-kápolna”. Az alsó szint alaprajza, hossz metszete észak felé és részletrajzok. Storno Kálmán tusrajza

pauszmásolatokat rendelt Sztzehlo Ottótól. Úgy látszik azonban, hogy ezek végül nem készültek el.²¹ 1882-ben viszont a Műemlékek Országos Bizottsága id. Storno Ferencről vásárolt meg egy, a kápolnáról készült rajzlapot – más rajzokkal együtt.²² (1. kép) Storno 1879-ben járt a kápolnában és a hajó északi falának két apostolpárját, illetve a déli fal nyugati alakpárját²³ rajzolta vázlatfüzetébe. Azt, hogy a rajzok és freskómásolatok mellett fontos az eredetit fényképfelvételeken is dokumentálni, Gerecze Péter ismerte fel. A 19. század végéről származó tizenegy felvétele a kápolna állapotának és részleteinek első fotódokumentációja.²⁴ Fotóin világosan felismerhető a nedvesedés miatti sókivirágzás a hámló, pergő festői felületekkel. 1922-ben Gróh István színes akvarellmások és 1:1-es pauszmásolatokat készített az északi fal első két apostolpárjáról. A pauszok ceruzás előrajzát tussal húzta ki, ezeken csak az alakok vonalrajza jelenik meg. A nyugati második apostol fejének akvarellmásolata mérhető, míg a figurapárok-ról készített akvarellek a harmadára kicsinyítettek. Az 1920–1930-as évekre az északi fal képeinek állapota nem romlott Gerecze korához képest, (2. kép) a boltozaton viszont újabb, jelentős beázások keletkeztek, ahogy az Petrás István és Lux Géza fotói, illetve képeslapok nyomán megítélhető.²⁵

A Gerevich Tibor által újjászervezett és vezetett Műemlékek Országos Bizottsága az 1938-as Szent István emlékév tiszteletére mintaszerűen helyreállította a hagyományosan Gizella királynéről nevezett épületet.²⁶ A falképek esetében ez a barokk réteg letisztítását és a kisebb hiányok halványabb színnel való retusálását jelentette,

2. kép. Veszprém, „Gizella-kápolna”, alsó szint. Az északi fal nyugati apostolpárjának részlete.

Fotó: Petrás István, 1938 előtt

Dex Ferenc vezetésével. Az északi fal nagyobb hiányai és a barokk rekonstrukció során újraépített részek, vagyis a boltozat és a többi falfelület semleges, szürkésfehér vakolatot kapott.²⁷ Az északi fal alsó részein a hiányzó vakolatot nem pótolták, itt a törtkő fal nyers felületét mutatták be. A 18. században visszaépített eredeti faragványok felületein, így a záróköveken, konzolokon, egyes bordaelemeken, a diadalíven és a déli diadalívpilléren feltáruultak az egykori kifestés maradványai. Ezt leszámítva a faragott kőfelületeket festetlenül hagyták.

Amennyire a különböző korú fotók összevetésével meg lehet ítélni, Dex az északi fal eredeti freskóinál elsősorban a hiányok pótlására szorítkozott. Mivel a nyugati első falmező apostolaiból több maradt, ezeken kevesebb kiegészítést végzett. A középső, jobban elpusztult figurapárnál már több volt a retusálni való, míg a keleti apostolpár festői felületeit szinte teljesen levetette a sókristály-képződés, így itt a mértéktartó kiegészítések mindössze az alakok formáját és tagolásuk főbb formáit idézhették fel.²⁸

A kápolna helyreállítása sajnos nem állította meg a falképek pusztulását. Az újabb fotók és reprodukciók segítségével a pusztulás menete jól követhető. A festett felületek szemcsés pergése az 1970-es évekre az 1938 előttiéknél is rosszabb állapotot idézett elő.²⁹ A Kralovánszky Alán által 1980-ban megkezdett falkutatás és ásatás egyik fő célja is a nedvesedés okának megállapítása és megszüntetése lett.³⁰ Az ásatás során a kápolna szentélye alatt feltárták a barokk püspöki palota egykorú, használaton kívüli szennyvízcsatornájának egy szakaszát és megállapították, hogy ebbe a palota vízveze-

tékéből víz szivárgott.³¹ A hibát orvosolták. A kápolna teljes területét kiásták a várhegy sziklafelszínéig. A falképtöredékek innen, a Padányi Bíró Márton által készítettet pincének a betöltéséből kerültek elő, a kápolna bontási anyagával együtt.³² A nedvesedés kiküszöbölésére a kápolna alatt feltárt pincét száraz murvával töltötték vissza.³³ Az emeleti kápolnafal kutatásához az alsó kápolna tetőzetét elbontották.³⁴ A kátránypapír borítású, ideiglenes, deszka védőtető az alsó szint északnyugati boltvállánál már 1982-ben beázott, javítani kellett.³⁵ A javítás, úgy látszik, tartósan nem oldotta meg a problémát, és az alsó szinten, a boltvállak környékén újabb és újabb beázások keletkeztek.³⁶ A kutatást követően az épület helyreállítása és a falképek restaurálása elmaradt.

A kiásott falképtöredékek összeállításával Lente István festőrestaurátort bízták meg. Lente 1982–1985 között foglalkozott a freskódarabokkal. Tisztítás után az egyes töredékeket paraloid-oldattal konzerválta. Számos töredéket összeillesztett és több más, egymáshoz törésfelülettel nem illeszkedő darab egybetartozását is megállapította. **(3. kép)** Teljes alakok rekonstruktív összeállítását is megkísérelte homokágyon, azonban úgy ítélte meg, hogy ez hitelesen nem lehetséges. Így az eredeti célról, vagyis arról, hogy a töredékek felhasználásával készített rekonstrukciókat panelekre szerelve a kápolnában mutassa be, lemondott.

Az ismételt beázásokból eredő újabb sókivirágzásra és a falképek további pusztulására 1989-ben figyeltek fel. Az anyagvizsgálatok kálium-salétromot és a freskók vakolatának mállásából származó gipszet mutattak ki a freskókon.³⁷ Deák Klára festőrestaurátor javaslatára a freskós fal kiszárítására annak hátfalán (a nagypréposti palota kápolnával szomszédos földszinti helyiségében) leverték a vakolatot és újra kiásták a betemetett pincét, a kápolna alatt egy légkamrát kialakítva. 1990-ben ideiglenes jelleggel új, fémlemez héjalású védőtető készült, amely védőépület szerűen magában foglalja a felső kápolna északi falán fennmaradt összes 13. századi részletformát is. Ez ma is áll. 1991-ben Lángi József festőrestaurátor eltávolította a felületi sókiválásokat az alsó kápolna freskóiról és részleges falkutatást végzett a felső kápolnában, festésmaradványokat feltárva. Ezt követően a munkálatok újra leálltak.

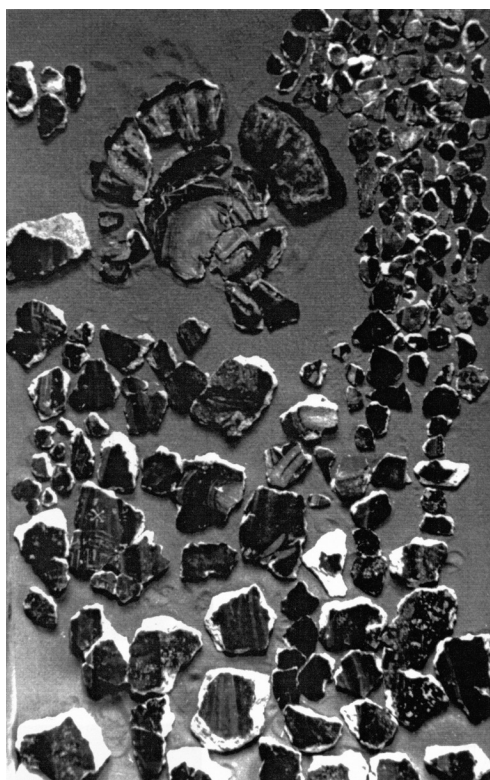
A millennium idején a műemlékvédelem kiemelt állami támogatásban részesült.³⁸ A „Királyi városok rekonstrukciója” programba a veszprémi kápolna helyreállítása is bekerült, papíron.³⁹ Szorgalmazásomra 2000-ben legalább annyit sikerült elérni, hogy a legveszélyeztetettebb állapotú és egyúttal legfigyelemreméltóbb faragványt, a felső kápolna diadalív-fejezetét restaurálják. Sütő József és Deák Jenő kőszobrász restaurátorok a mészhomokkő faragványról letisztították a későbbi vakolat- és festésrétegeket, az erősen gipszesedett, korrodált felületeket paraloiddal konzerválták és kivonták a fejezetből a sót. A munka 2001-ben az emeleti faltámok és bordaíndítások köfelületeinek letisztításával és sóalanításával folytatódott.⁴⁰ Közben Tarbay Annamária festőrestaurátor gombátlanította a kiásott falképtöredékeket. Az Állami Műemlékhelyreállítási és Restauráló Központ laboratóriumának anyagvizsgálata az apostolalakok sötét alapszínét széntartalmú fekete festéknek, venyigefeketének határozta meg.

2002-ben a munkálatok ismét félbeszakadtak, így nem épült meg a kápolna végleges tetőszerkezete. Elmaradt a felső kápolna falképeinek feltárása éppúgy, mint az alsó szinten lévők restaurálása. A freskótöredékek raktárban maradtak, csak az időközben panelba ágyazott egyetlen Mária-fej szerepel a veszprémi múzeum kiállításán. A felső szint továbbra sem látogatható, így a sárkányos diadalív-fejezetet sem lehet megnéz-

ni. 2010 nyarán, legutóbbi ottjártamkor az ideiglenes védőtető ismét beázott, alatta, a boltsüvegek fölött kifeszített fólia fogta fel a becsurgó esővizet, és az alsó szinten, az északi falon, főleg a boltvállak környékén kis mértékű sókivirágzás is mutatkozott.

A freskómaradványok

Az alsó kápolna északi falán az apostolpárokat a boltozat homlokfalára festették. Magasságuk a glória nélkül 175 cm körüli, ennél csak a szentélybeliek alacsonyabbak, ott a keletebbi ép állapotában nagyjából 150 cm-es lehetett, a nyugatabbi 160 cm körüli. Az apostolok egyszínű, fekete alapon állnak, pontosabban lebegnek, hiszen semmilyen talajábrázolás nincs a lábuk alatt. A kontraposztos, biztos állásmotívumú, jó arányú, életnagyságú figurák a monumentális festészet kivételes hazai példái. Ikonográfiájuk, tartásuk, viseletük, gesztusaik jól megítélhetők,⁴¹ ezzel szemben a stílus kérdései alig megválaszolhatók. A karcsú alakok frontális beállításúak, önállóan jelennek meg, a párukkal nem kommunikálnak. **(2. kép)** Tunikát és fölötte tógát viselnek, jobbjukkal áldanak, bal kezükben összegöngyölt írástekercset vagy könyvet (a szentélyben a keleti első apostol) tartanak, lábukon saru. A középső figurapárnak már csak a fő formái vehetők ki, a még rosszabb állapotban lévő keleti párnál már azok is alig. E négy alak modellálása vagy ruházatuk redőkezelése sajnos már nem vizsgálható. Gerecze egyik fotóján a nyugatról

3. kép. Mária alakja a veszprémi „Gizella-kápolnából”. Lente István összeállítása.

Fotó: 1982–1985

számított harmadik apostol tunikájának nyakrészén, jobb vállán és alatta a bő ujjrészén látható festői felületek, vonalkázott fehér csúcsfények mutatják, mit vesztekünk.⁴² A stukkóból képzett, plasztikus dicsfény az első három alaknál maradt fenn a legjobban. Benyomott díszítésük szélesebb homorulatokból és közöttük keskenyebb, éles körvonalú, kívül göbben végződő elemekből áll, amelyet egy szög-re emlékeztető, felül fejfelé ellátott, vékony eszközzel nyomhattak a stukkó felszínébe. A nimbuszok egykor aranyozottak voltak, amint azt a fennmaradt vörös bólusz mutatja. A szentélybeli alakpár nimbuszának bólusza és vele együtt felületének tagolása is lepusztult már.

Az enyhe csúcsívben záruló boltozati homlokfalakat, mint képmezőket fehér körvonalú, vörös keretsáv veszi körbe, amely alul, nagyjából a boltozattartó konzolok fedőlemezének magasságában vízszintesen húzódik, míg felül, a homlokívek záródása alatt ívesen lekerekített. Az apostolfigurák képmezői alatt, a tulajdonképpeni oldalfalat lábazati festés tölti ki, amely különböző színárnyalatú és

erezetű, keskeny, álló formátumú márványtáblákat imitál. A diadalívpillér oldalait is márványt utánzó festés borítja. A fekete táblák az alapszínük sötétebb árnyalatával és fehérrel erezettek. A vörös táblák sötétvörössel, feketével és fehérrel pöttyözöttek, fröcsköltek, a sárgák a vörös kétféle árnyalatával és fehérrel erezettek. A hajóban a keleti utolsó vörös tábla sötétvörössel és fehérrel erezett, ennek karaktere a déli pillér homlokoldalán lévő festéssel egyezik, de azon fekete és fehér pöttyözés is van.

A szentélyben csak a sekrestyeajtó és a diadalívpillér között, illetve a keleti sarokban maradt fenn a lábazon festett vakolat. Előbbi a felső részén egy vörös alapon sárga, szabálytalan formájú háromkaréjokkal díszített mező töredéke, amely alatt egy kisebb vörös tábla kapott helyet, sötétvörös és fekete pöttyözéssel – itt tehát a lábazati zónát vízszintesen is megosztották. Erre e mellett az északi diadalívpillér keleti oldalán van még példa: itt fekete alatt vörös tábla helyezkedett el egykor. A háromkaréjos dekoráció a többi táblához hasonlóan ugyancsak festett kőutánczat lehet, hiszen hasonló mintázatot – sötétvörös alapon világosabb vörös háromkaréjokkal – egy bordaelemen is megfigyelhetünk. A szentélyfal keleti szélén vörös alapon egy határozott körvonalú, nagyobb fekete folt nyomai látszanak az erősen lepusztult felületen.

Az apostolképek sötét alapszíne a boltsüvegeken is folytatódott, és a konzolokat, illetve a bordákat is festés borította (lásd: Függelék). Az alsó kápolna kifestéséhez kéket, vöröset, sárgát, feketét és fehéret, illetve ezek árnyalatait használták. Az erezett kőtáblákat és a festett bordaelemeket vékony fehér sáv választja el egymástól. A boltozattartó konzolok körvonalát is ezzel hangsúlyozták.

A kifestés elpusztult részének rekonstruálásakor logikus feltételezni, hogy a déli oldalfalon az apostolsorozat hiányzó fele kapott helyet. Alattuk a márványos lábazati festés nyomait a konzolok oldalsó, falsíkhöz illeszkedő része őrizte meg. A kutatástörténeti fejezetben már említett Mária-arc töredékei az ásatás során a hajó első szakaszának déli felében nyitott I. szelvényben kerültek elő, így Mária figurája a kápolna nyugati falán lehetett.⁴³ A keleti fal ábrázolásait nem ismerjük.⁴⁴ A sarokkonzolok oldalsó, falsíkhöz illeszkedő részén fennmaradt színmaradványok tanúsítják, hogy a márványtáblákat utánzó lábazati festés a keleti és a nyugati falra is kiterjedt (lásd: Függelék).

A freskókat a törtkő falra felhordott vastag, durván elsimított alapvakolatra festették. Az alapvakolat nyilván a törtkő fal szabálytalanságainak kiegyenlítésére készült, az erre felvitt freskók egykorúak az épülettel és az alsó tér első kifestését képezik. A képeket a szokásnak megfelelően felülről lefelé haladva készítették el. A nyugati boltszakaszban megfigyelhető, hogy az apostolok képmezejének alsó részére rátaakar a kőutánczó lábazati festés vakolata. A szakasz jobb felén, ahol a felső réteg, vagyis a lábazati festés vakolatrétege levált, előtűnt az alakos képmező mögöttes, alsó része. Ezt, hogy megfelelő kötésben legyen a rá alapozott lábazati réteggel, sűrűn felpikkelték. A ráfedés a második szakaszban is érzékelhető.

A felső kápolnában az alsóhoz képest az a figyelemre méltó különbség mutatkozik, hogy a törtkő falra felhordott simított alapvakolat fehér meszelést kapott. Ez a meszelt alapvakolat a szentélyben több helyen is megmaradt: így egy alsó sávban, amely sehol sem magasabb a diadalívpillér lábazatánál; továbbá a sekrestyeajtótól jobbra, annak vállmagasságában egy kisebb foltban; végül felül, a sekrestye fölötti helyiség félköríves ajtajától⁴⁵ jobbra, a homlokív melletti falfelületen. Az alapvakolatot a hajó keleti szakaszában is feltárták, itt a homlokívek mellett és a boltozati homlokkal alsóbb részein

bukkan elő a későbbi rétegek alól. A fal síkjában tartott kőfelületeken (a faltámok réteggöveinek két szélén vagy a sekrestyeajtó bal oldali kávájának kinyúló gövein) csak a meszelés mutatkozik. A meszelt első vakolatréteget a második, immár festett periódus felhordása előtt felpikkelték.

Ennek a vékonyan alapozott, festett rétegnek a legnagyobb összefüggő felületét a hajó második szakaszának boltozati homlokfalán, valamivel az oszlopfők magassága fölött tárták föl. A kifestés itt több rétegben lemeszelt, a meszelés alól a piros szín különböző árnyalatai tűnnek át, egyelőre értelmes összefüggés nélkül. A hajó faltámjának két oldalán is megmaradt a másodlagos kifestés széle, amelyen feketével pöttyözött vörös felület figyelhető meg. Itt a festés egy-egy keskeny sávját a támköteg réteggöveinek a falsíkhoz illeszkedő oldalsó része őrizte meg. A vörös felületeket több színből álló vízszintes elválasztó sáv osztja valamivel embermagasság fölött. A sáv színei alulról fölfelé: keskeny fehér majd sötétvörös csík, tovább az alap széles vörös sávja, majd fekete szegélyek közé fogott, széles, sötétvörös sáv. E fölött a bal oldalon egy újabb, vastag fehér sáv figyelhető meg. A sekrestyeajtó és a diadalívpillér között, az ajtókáva réteggövein is megmutatkozik a másodlagos, vörös alapú festés. Alul a pillér keleti oldalára is átcsapó, növényi ornamentikának tűnő mintázat csekély részletei látszanak, karakterében az előzőre emlékeztető, többszörös, vízszintes elválasztó sávval, vékony fekete és fehér színnel, nagyjából derékmagasságban. A második festett réteggel egyidőben festették ki a faragott kőfelületeket is (lásd: Függelék).

A fenti megfigyelésekből következően az épület elkészültekor a monumentális falképekkel díszített alsó szintnek az egyszerű, fehérre meszelt felső felelt meg. Tekintve, hogy a reprezentatív tér a magasabb és elegánsabb, igényes szerkezeti elemekkel megépített és gazdag kőfaragómunkával díszített felső kápolna volt, ez igen meglepő. Úgy látszik ugyanakkor, hogy a felső tér második periódusú festésmaradványai megfeleltethetők az alsó tér kifestésének részleteivel. A felső kápolnában mutatkozó pöttyözött vörös felület alul a márványt utánzó táblákon jelenik meg, a faragványokon megfigyelhető színek egyeznek az alsó kápolnában használt színekkel, továbbá, egy másodlagosan felhasznált homlokívdarab úgy tagolódik különböző színű festett szakaszokra, ahogyan az alsó tér bordái (lásd: Függelék). Így feltehetően nem telt el hosszú idő a meszelés után, amikor a felső teret és faragványait is kifestették. A meszelés bizonyára a felszentelésre készült, valószínűleg szükségmegoldásként, mert a felső kápolnát valamilyen ok miatt addig nem tudták kifesteni, majd a felszentelés után sort keríthettek a felső tér festészeti dekorációjára is.

Amint láttuk, az alsó kápolna rossz állapotú, *in situ* falképei a tér kifestésének programjáról, elrendezésének fő elemeiről és az alakok ikonográfiájáról vallanak. Stíluskérdésekben elsősorban az ásatások során feltárt és azóta részben összeállított falképtörödékekből lehet kiindulnunk. Ezek ugyanis mentesek a későbbi beavatkozásoktól és festett felületük felső rétegei is általában jól megőrződtek. Jó állapotuk segít egyértelműsíteni a kifestés freskó technikáját, és mivel az 1760-as évekig, a leverésükig a kápolnában voltak, feltételezhetjük, hogy az északi fal freskói is csak ezt követően indultak pusztulásnak.

A freskótörödékek közül a legjelentősebbek arcreszleteket ábrázolnak. A Mária-arcon kívül még legalább négy másik, bizonyára apostolfigurákhoz tartozó arc töredékei kerültek elő. A legtöbb egy fekete szakállú⁴⁶ és egy másik, ősz szakállú, idős

4. kép. Apostolfő a veszprémi „Gizella-kápolnából”. Cziráki Veronika rekonstrukciója.
Fotó: Rostás Tibor, 2010

5. kép. Ősz apostol arctöredékei a veszprémi „Gizella-kápolnából”.
Fotó: Rostás Tibor, 2010

apostol arcából maradt meg. **(4-5. kép)** Egy harmadik, kisebb töredéken igen finoman modellált orr és száj részlete látható, míg egy negyedik az eddigiektől eltérően erősen kopott állapotú, alig kivehető formákkal. A többi viszont szinte érintetlenül megmaradt a befejező ecsetvonásokkal és a csúcspénnyel együtt, és igen magas színvonalat képvisel.

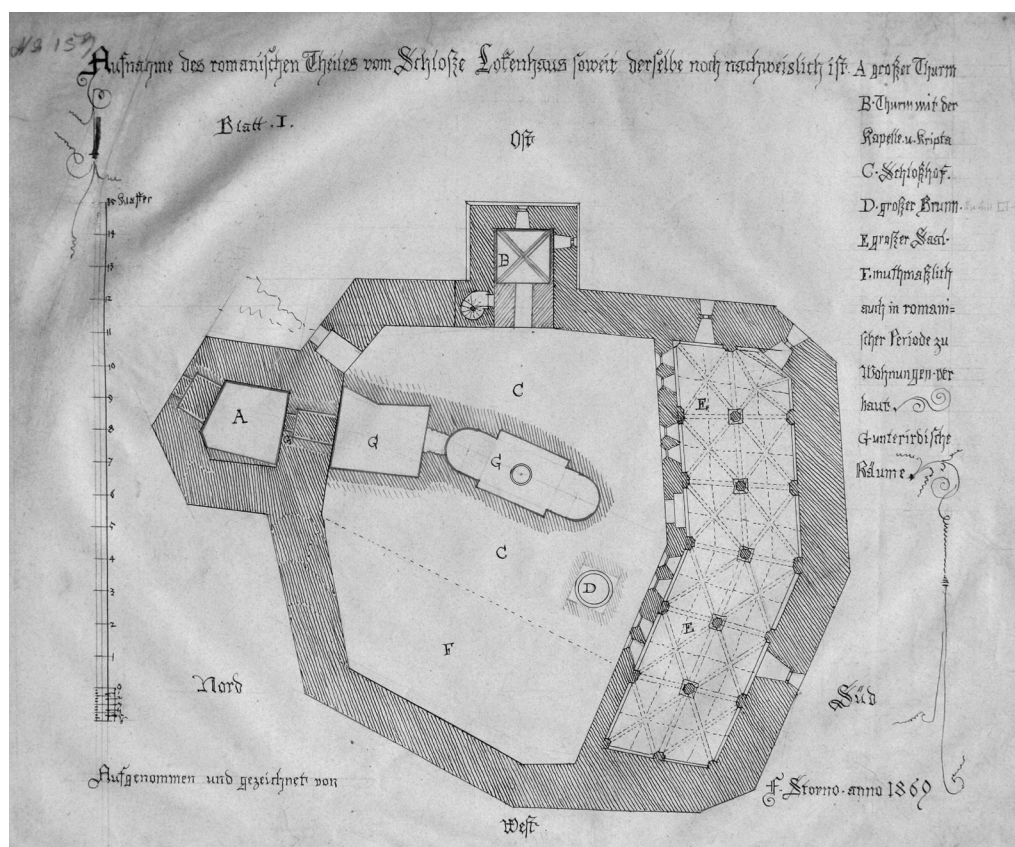
Az arcokat a finom színátmenetek és fényhatások teszik élettelivé. Az okker árnyalatai az árnyékos arcfélen zöldesszürkébe válnak, az arcpírt vörös tónusok, a világosabb, fénnel teli részleteket fehér árnyalatok érzékeltetik. A körvonalak vörössel, a csúcspénnyel fehérrel kiemelték. Az orr körvonala általában az árnyékos oldal felől vörössel meghúzott, míg a másik oldalát erőteljes, zöldesszürke árnyék jelzi. Az orr csúcán és az ornyergen fehérrel megfestett csúcspénnyel helyezkednek el. A legkisebb töredék borotvált arc részletét mutatja, így ezen megfigyelhető a szájszöglet árnyékban maradó részének vagy az orr és a száj közötti barázdának a finom érzékeltetése is. A fekete szakállú tanítvány szemének körvonala, az írisz és az ívelt szemöldök feketével meghúzott, a felső szemhéjat egyetlen ívelt, vörös vonal jelzi. A csúcspénnyel szélesebb ecsetvonásokkal jelölték a szem sarkában és a szem alatti szürkés rész alatt. Ezzel szemben Mária szemöldöke inkább egyenes vonalú, és ezt, akárcsak a kicsiny szempár körvonalát, vörössel érzékeltették. A negyedik, kopott felületű töredéken a jobb arcfél vehető ki a szem, az orr és a száj részletével. A modellálás itt már nem értékelhető.

Említésre méltó még egy fül töredékes ábrázolása a haj és szakáll részletével, és vannak további szakáll-töredékek is. A dicspénnyeket ugyanúgy alakították a freskótöredékeken is, ahogyan azt az alsó kápolnában, az *in situ* álló tanítványoknál. Az alakokból az arcokon kívül talán ujjak részletei, ruharedők kis darabjai és két lábtöredék maradt meg, saruszíjakkal. Az egyik a bokáján megkötött saruszíjak láthatók, a másik a lábfejet ábrázolja, a nagylábujjtól a bokáig húzódó szíjjal. Hasonló részletek kivételes módon jó állapotban megőrződtek az *in situ* freskókon is. A lábazat márványt imitáló felületeiből is maradtak darabok, ezek vörös vagy sárga felületét különféle színekkel fröcskölték,

pötytyözték. A szentélyből ismert háromkaréjos mustra töredékei is azonosíthatók. A fal-képtöredékek zömét azonban a fekete alap ezernyi kisebb – nagyobb darabja alkotja, egy részükön a keretsávok részletei is feltűnnek. Némely töredék festett felszíne megőrizte a kápolna lebontásakor használt szerszámok nyomait. Más darabokon megfigyelhető az első periódusú meszelésréteg is, ezek bizonyára a felső kápolnából származnak.

A lékai várkápolna falképei

Magyarország 13. század közepi, bizánci stílusú freskómaradványainak értékelésekor a Vas megyei Lékán (Lockenhaus, ma Ausztria, Burgenland), a várkápolna ablakkávé-
in fennmaradt falképtöredékekről is meg kell emlékeznünk. A mai felsővár a 13. század közepének nagyszabású és igényes építkezése, szerencsésen fennmaradt részlet-formákkal.⁴⁷ A kápolna a vár keleti oldalának közepén emelkedő négyszöges torony földszintjén kapott helyet.⁴⁸ **(6. kép)** Korai állapotában kétszakaszos, bordás boltozattal fedett tér volt. Keleti szakasza alatt kripta helyezkedik el, melynek csúcsívtagos bordájú boltozata leveles konzolokon nyugszik.⁴⁹ A 16. század közepén a várat akko-

6. kép. A lékai vár 13. századi periódusának alaprajza. Id. Storno Ferenc rajza, 1869

ri tulajdonosa, Nádasdy Tamás nádor jelentősen átalakíttatta és kibővítette. Ennek során, 1557-ben a kápolnát, a nyugati falát elbontva, a várudvar felé széles előszakasszal bővítették. Boltozatát is lebontották és egybenyitották a felette lévő toronyemelettel. Az így létrejött magas teret téglából rakott, fiókos dongaboltozattal fedték.⁵⁰ (7. kép) A keleti és déli falon a korai, félköríves résablakok fölött nagyobb ablakokat nyitottak. Ezek alsó kávéjának kialakításakor belebontottak a korai ablakok záródásába. A korai boltozatot hordó faltámoknak és az ablakkönyöklők magasságában körbeforduló párkánynak a levésett nyoma, a boltozat csúcsíves homlokívei, illetve a falfelületek kváderburkolata archív fotókon tanulmányozható.⁵¹ (7. kép) A századfordulóra már beomlott újkori boltozatot 1935-ben építették újjá.⁵² A vár legújabb helyreállít

7. kép. A lékai várkápolna belső tere.

Fotó: Hollenzer László, 1905 k.

tása során, az 1980-as években pótolták az ablakzáradékok hiányait, az újkori ablakok alsó részén rövidítve. A belső tér egységes vakolatot és meszelést kapott.⁵³

A korai ablakok befelé alig táguló kávéfalára egy-egy álló alakot festettek.⁵⁴ Az alap sötét, kék színű, a figurák zöldes talajcsíkon állnak. A legjobban egy püspökszent töredékes alakja maradt fenn a keleti ablak bal oldali kávéján. (8. kép) A magas, nyúlánk arányú főpap felsőtestének jobb oldala és fejének jó része hiányzik. A frontálisan ábrázolt, ünnepélyes alak enyhe kontrasztban áll: ruhája jobb térd körüli redőzése elárulja, hogy bal lábára támaszkodik, jobb térdét enyhén behajlítja. A bokáig érő, világoslila alba alól csak lábbelijének orra bukkan elő. Fölötte zárt nyakú, püspöklila kazulát visel.⁵⁵ Ennek közepén „V” alakú, kétoldalt szabadon leomló alakját a mell előtt tartott kezek alakítják ki. Az áldásra emelt jobb kézről csak az egyik áldó ujj vége maradt meg. A püspök a bal kezében drágakövekkel és gyöngyökkel díszített, sárga kötéstáblájú kódexet tart. A fehér színű pallium a vállrészen és a mell előtt fekete keresztekkel díszített. A vége sárga alapon vörösbarnás, geometrikus és száraz növényi ornamentikával díszített. A bal csuklón gyöngyökkel díszített sárga színű mandzsetta, fölötte átvett manipulus. A zárt ruhanyak is sárga és gyöngyös díszű. Az arcból a rövidre nyírt, fehér szakáll mellett a száj és a bajusz, illetve a jobb fül részletei maradtak meg. A fej körül kivehetők a glória vörös bóluszának maradványai. A nyak zöldes színekkel modellált. A miseruha mélylila alapszínét fátyolos fehér tónusok árnyalják. Az árnyékban lévő ruharedőket vastag fekete, a csúcsfényeket vékony fehér ecsetvonások érzékeltetik. Az alba hosszú, párhuzamos redőit egymástól jól elkülönülő világos és sötétebb lila sávok alkotják. A kissé behajlított jobb térd körül ügyetlenül megformált redők láthatók.⁵⁶

A hiányzó részletekről Storno Ferenc 1869-es akvarelljéről alkothatunk fogalmat. Storno másolata az alak merev, hieratikus jellegét hangsúlyozza. Képén a freskó bal ol-

8. kép. Püspökszent a lékai várkápolna keleti ablakának bal oldali béléletében.

Fotó: Rostás Tibor, 2010

felületekkel. Kontraposztban áll, törzse balra hajlik. Tédig erő fehér alsóruhát és köpenyt visel, bocskora fölött lábszára fedetlen. Az alsóruha sárga szegélye alul hullámos, a köpeny talán fehér színű lehetett, vörös szegéllyel és kék béléssel. A figura jobbjaiban lándzsát vagy hosszú pálcát tarthatott, melynek vékony szárából az alsó rész megmaradt. Mindezek alapján katonaszentnek vagy arkangyalnak gondolható.⁵⁹ A jobb oldali kávéra festett párjából még ennyi sem maradt: mindössze lábbeliye és hosszú ruhájának alsó, sárga szegélyésávja ismerhető fel.

A figurák alatt a meredek rézsűjű alsó káva által meghatározott háromszöges formájú mező helyezkedik el. A püspökszent alatti mezőből csak egy felső sáv maradt, ebben zöld alapon fekete mintázat látható. Könyöki akvarelljén és egy, az 1930-as évekből származó fényképen ez a rész még épségben van. Így felismerhető a kőtáblát utánzó festés, zöldes alapon fekete háromkaréjokkal. A déli ablak figurái alatt kopottas, kék színű, egykor bizonyára ugyancsak nemes kőburkolatot utánzó festés figyelhető meg. Az alajos képmezők éppúgy, mint az alsó mezők fehér körvonalú, széles, vörös szegélyésávval keretezettek. A hosszúkás képmezők és a nyílászáró között fennmaradó sáv szintén festett, a keleti ablaknál feketével pöttyözött vörös, a délinél sárga színű. A képmezők szélessége eltérő, így a harcosszenté szélesebb; itt a külső, sárga kitöltősáv keskenyebb.

dala hiánytalanul megvan, így megfigyelhető a szent felsőtestének jobb fele az áldó kézzel együtt.⁵⁷ Ugyancsak lerajzolta a püspök akkor még jórészt meglévő, hosszúkás formájú, szikár, aszketikus arcát is. Bizonyos részletek eltérnek a falképtől. Így a dicsfény arany színe, a pallium végződése vagy az alsóruha színe. Hiányzik a püspök bajsza és a jobb lábbeli is. A redőkezelés feljavított, elegáns. A freskóról 1883-ban Könyöki József is készített akvarellmásolatot.⁵⁸ Könyöki pontosabban másolt, színei is megbízhatóbbak. Míg Storno csak az alakos képmezőt rajzolta le, ő az ablakkáva bal oldalának teljes festett felületét reprodukálta. Korábban már hiányzott a szent jobb oldala, itt a káva kváderburkolatát ábrázolta. Akvarelljén a redők kissé játékosabban ívelődnek, a figura testesebb lett, a dicsfény maradványai pedig lemaradtak a képéről.

A püspökfigurával szemben, a jobb oldali kávéfalon lévő alakból csak a glória vörös bóluszának felső része maradt meg, alatta nehezen értelmezhető sárga festékfolt. A déli ablak bal oldali kávéjára festett alak alsó része nagyjából a mell magasságáig maradt meg, erősen kopott festői

A freskók a káva kváderfelületére felhordott vékony vakolatrétegen helyezkednek el. A kifestés egykor a belső falfelületekre is kiterjedt. Erre utal Könyöki József és Ernst Bacher egy-egy megjegyzése, és az egyik archív fotón a levéselt délkeleti faltám déli oldalán látható csekély falképszegély-foszlányok.⁶⁰

A freskók és a falazat viszonyának megítélésekor, ami egyúttal a falképek keltezésére is kihat, a következőkre kell tekintettel lennünk. Egyrészt a kváderfalazat nem igényel vakolatot és kifestést, gyakran nyersen marad. Ráadásul a freskók eltakarják az igényes és drága faragottkő-burkolatot. Másrészt azonban a kápolna kifestése jól illeszkedik az építkezés nagyszabású koncepciójába, méltó párja a vár igényes építészeti és plasztikai megoldásainak. Végül az épület 13. század közepére valló részletformái időben jól megfeleltethetők a freskók hazai stíluspárhuzamaival. Így a kápolna freskói egykorúak lehetnek az építkezéssel és kezdettől fogva az igényes program részét képezhették.

Függelék

Festésmaradványok a „Gizella-kápolna” faragványain

Alsó kápolna – konzolok⁶¹ bordák és zárókövek

K1D – A konzolon és a fedőlemezen is csak meszelés nyomai láthatók.

K1É – A konzolgyűrűn elszíneződött, apró festékfoltok. A leveleken alul, a konzolgyűrű fölött vízszintes, sárga sávból fennmaradt töredékek, fölötté vörös festékfoltok. A bal oldali levél felső részén sárga festékfolt. A konzol kelyhén vörös színmaradványok, a fedőlemezen meszelésnyomok. A konzol bal oldalán, a faragványnak a nyugati fal síkjához illeszkedő részén vörös festékmaradványok tanúskodnak a fal vörösmárvány táblát utánzó lábazati festéséről.

K2D – A levelek alsó része vörös, felső része (cikk-cakk vonalban) sárga. A kehely levelek között szabadon maradó része vörös. A kehelyperem és az abakusz sárga. A fedőlemezen halványkék festékfoltok. Kétoldalt, a konzol kövének a falsíkhöz illeszkedő részén fennmaradtak a lábazat egykori, vörösmárványt utánzó táblájának festéstöredékei.

K2É – festése mint a K2D-é.

K3D – A konzol alján lévő levélkék feketék, a konzol kelyhe vörös. A konzolgyűrű fölött a levelek alján egy-egy vörös és sárga vízszintes sáv. A levelek alsó része vörös, felső része (cikk-cakk vonalban) sárga. Az abakusz fekete színű, a fedőlemezen elhalványodott kékes festék. A konzol kövének oldalsó, falsíkhöz illeszkedő részén fennmaradt színmaradványok vörösmárvány táblát utánzó festésre vallanak.

K3É – Színmaradvány nélkül.

K4D – Az alsó levélkéken fekete színnyomok, a kehely és a kehelyperem felületén vörös, a leveleken sárga és vörös festékfoltok. Az abakusz és a fedőlemez fekete.

A konzol kövének a falsíkhöz illeszkedő részén vörös és sárga festés nyomai.

K4É – Színmaradvány nélkül.

K₅D – Az alsó palmetták vörösek, reliefalapjuk fekete. A levelek alsó részén vízszintes, sárga sáv, maguk a levelek vörösek, a végük sárga. A konzol kelyhe és a kehelyperem vörös színű, az abakusz vízszintesen sárga és halvány, kékes sávra osztott. A fedőlemez feketére festett. A konzol jobb oldalán vörös, bal oldalán fekete márványt utánzó tábla festésének nyomai láthatók.

K₅Ē – Színmaradvány nélkül.

A konzolok kifestését három, jó állapotban fennmaradt színezésű darab és további három esetben a fennmaradt színmaradványok alapján jó megközelítéssel rekonstruálhatjuk. A hosszúkás levelek alsó részén, a konzolgyűrű fölött sárga, egy esetben vörös és sárga vízszintes sáv húzódik. E fölött a levelek vörös színűek, a végük sárga, a levelek között fennmaradó kehelyfelület vörös. Mindez cikk-cakkos mintázatban váltakozik. Ez a díszítésmód a konzolok általános színezésének tűnik, mindenesetre ennek egyetlen fennmaradt színmaradvány sem mond ellent. Ehhez járulnak a kiegészítőszínek a konzol alsó levélkéin (fekete, vörös) és a felső tagozatokon. A kehelyperem a fennmaradt példákban sárga vagy vörös. Az abakusz lehet sárga, kék vagy fekete, a fedőlemez pedig kék vagy fekete. A hajó két szakasza között lévő konzolpár azonosan kifestett. Gyanítható, hogy a többi konzol kifestése is párosával megfelelt egymásnak, azonban a konzolpárok egyik tagján minden további esetben hiányoznak a színmaradványok.

A bordák vörös, sárga és fekete színű szakaszokra tagoltak, a festés nem illeszkedik a köelemek határaihoz. A színek között ecsetvastagságnyi, fehér elválasztó sáv húzódik. A bordák festésénél több helyütt megfigyelhető a kő erezetét utánzó jelleg. A két hajószakasz közti heveder egyik északi oldali bordaelemén sötétvörös alapon halványabb vörös színű háromkaréjokból álló mintázat és világosabb színű, a kő erezetét imitáló, átlós sávozás jelenik meg. A vörösre festett bordaelemeken máshol is megfigyelhető ez a sávozás. A szentély délkeleti átlósbordáján, a záradékhöz közeli két elemen is feltűnik a fekete szín világos erezése. Ezen maradványok alapján feltehető, hogy a festés egykor az összes bordára kiterjedően a kő erezetét imitáló lehetett.

A hajó első szakaszában lévő, a felső szint hajójából származó rozettás zárókövön a reliefalapon és nyomokban a palmettákon is elszíneződött, elhalványodott fekete festés vehető ki. A hajó két szakasza közti hevederbe illesztett, eredetileg is az alsó szint hajóját díszítő szőlőfürtös zárókövön kréta alapozású sárga szín maradt meg foltokban. A csatlakozó bordán fekete szín látható. A másik átlósbordát innen olyan gondosan lefaragták, hogy pontos helyét csak a bordák kereszteződésénél fennmaradt fehér szegélycsík jelöli. A hajó második szakaszába illesztett, egykor az emeleti hajóban lévő sárkányos zárókövön nem látható színnyom.⁶² A diadalívbe foglalt, az emeleti szentélyből származó Agnus Dei zárókövön a bárány glóriáján, a lábával tartott kereszten, a kereszt hosszú szárán és a zárókő keretén sárga szín maradványai. A reliefalap fekete. A faragványon éppúgy, mint a szentélyben lévő, eredeti helyére visszaépített dextera Dei zárókövön, krétás alapozásnyomok is megfigyelhetők.

Felső kápolna

A hajó támkötegének törzsén az első periódusú, fehér meszelésen vörös festékfoltok és azokon többretegű meszelés látható. A faltám lábazatain csak az első periódusú meszelés maradt meg, foltokban. A diadalíven az oszlopok tövében vörös festéknyo-

mok, amelyek folytatódni látszanak a középpillér homlokoldalán is. A nyugati szélső lizéna homlokoldalán ellenben zöldesre színeződött fekete színnyomok. Ugyanezek jelentkezik a pillér homlokoldalának nyugati felén is. Fölöttük vastag meszelésrétegek. A keleti oszlop felső rétegekővének sarkaiban vörös színmaradványok. A lizénáján elzöldült fekete, a pillér keleti oldalán fekete, a homlokoldalának keleti felén vörös maradványok figyelhetők meg.

A háromkaréjos sekrestyeajtó profilált keretkövein fekete, a timpanonnál a belső pálctagon (elszíneződött?) zöld szín észlelhető. Az ívmezőben a meszelésrétegek alól értelmezhetetlen vörös és elkékült fekete foltok bukkannak elő.

A diadalív sárkányos fejezetein a kehely felszínén vörös, a nyugati fejezet és a nyugati lizéna levelein zöld festés maradványai láthatók. A középső fejezeten a két homlokoldali sárkányfarok göbszerű, félpalmettapáros végződésén a furatlyukakban, és magukon a farkakon is vörös, a reliefalapon piros festés. A középső fejezet két keletebbi sárkánya közötti félpalmettapáron is vörös festés nyomai. Az abakuszon és a fedőlemez homorlatában ismét csak vörös festés figyelhető meg. A fejezet fölött, a nyugati átlós-borda és a diadalív közötti szögletben, a nyugati homlokíven és az átlósbordákon fekete színmaradványok tűnnek föl, utóbbiaknál megszürkülve. A keleti homlokíven alulról fölfelé haladva megszürkült fekete, vörös, fekete, sárga, fekete, végül újra fekete színű festés.

A hajó támkötegének fejezetén a kehely felszíne a levelek között vörös. Ez kiterjed a kehelyperemre is. Ugyanez a vörös festés az oszlopfő jobb és bal oldalán és fölötté jobbra a falon is folytatódik, a második periódusú kifestés részeként. A bordaíndításon a keleti átlós-borda és a keleti homlokív között szürke szín látható. Ez a szürke nyomokban az egész bordaíndításon megfigyelhető és végig a homlokíveken is, kivéve a nyugatinak egy kis részletét középen, ahol vörös került rá.

A szentély északkeleti falszögletében a levésett konzolfetje rövid oszloptörzsének maradványánál zöld, fejezetcsonkján vörös foltok találhatók, mely utóbbiak áthúzódhatnak az oszlopfő mellett megmaradt második periódusú festésrészletre is. A felső, később a falba vágott, félköríves ajtó keretén festékréteg nincs, csak a meszelésrétegek láthatók, minek alapján feltételezhető, hogy a nyíláskeretet a második periódusú kifestés után helyezték el itt. Az ajtó alatt másodlagosan befalazott homlokív-elemen kék (elszíneződött fekete) és vörös szín látható, a kettő között fehér elválasztó csíkkal.

Jegyzetek

- 1 ROSTÁS Tibor: *Graeco opere – görög modorban I. Szávaszentdemeter és Kaporna 13. századi falképei*. In: *Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája, Budapest, 2009 – CentrArt Művészettörténeti Műhely Tanulmányok – Primus Gradus Tanulmányok*. Szerk. Tüskés Anna. Budapest, 2010. 31–41.

A tanulmány kapornai freskókat tárgyaló részéhez itt szeretnék egy kiegészítést tenni. Michael Viktor Schwarz hívta fel a figyelmem arra, hogy az apszisban, a votívképtől balra álló alak a kezében tartott attribútum, a lábtartóval ellátott kereszt alapján a szentként tisztelt Hérakleiosz bizánci császár (610–641) lehet, aki visszaszerez-

te a perzsáktól a kereszttereklyét. A meghatározást megerősíti a szent névfeliratának töredéke is. A feliratból a feltehetően a második sort kezdő „C” és a következő betű függőleges és vízszintes szárának töredéke maradt meg: [HERA]/CL[IUS]. A következő sorban az utolsó betű függőleges szárának alsó része vehető ki.

- 2 Köszönöm Jékely Zsombor, Tüskés Anna és Raffay Endre észrevételeit.
- 3 A kápolna épületéről és faragványairól szóló eddigi megállapításaimat ld. ROSTÁS Tibor: *A veszprémi úgynevezett Gizella-kápolna épülete a 13. században*. In: *Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára*. Szerk. ROSTÁS Tibor – SIMON Anna. Budapest, 2000. 2. javított, bővített kiadás. 61–81 (a továbbiakban ROSTÁS 2000/A.); ROSTÁS Tibor: *Udvari művészet Magyarországon a 13. század második negyedében és közepén, avagy a Gizella-kápolna stílusköre*. In: *Műemlékvédelmi Szemle*, 10 (2000). 5–52 (a továbbiakban ROSTÁS 2000/B.); ROSTÁS Tibor: *Eine kleine „Drakologie”. Die Ornamentik der Tišnover Porta Coeli und Ungarn*. In: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 60 (2006). 349–366.
- 4 A barokk rekonstrukcióról: LUKCSICS Pál – PFEIFFER János: *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában*. Veszpém, 1933. 34–37; TÓTH Sándor: *A Hont-Pázmány nemzetség premontrei monostorai*. Kecskemét, 2008, 109–110; DÁVID Ferenc: *A Gizella-kápolna Veszprémben (1766-1938)*. In: *Tanulmányok Csatskai Endre emlékére*. Sopron, 1996. 220–222; DÁVID, Ferenc: *Die neuzeitlichen Jahrhunderte einer gotischen Kapelle. Die Geschichte der Gisela-Kapelle in Veszprém 1765-1938*. In: *Acta Historiae Artium*, 40 (1998). 145, 148–149; FARBAKY Péter: *A középkor renovációja a 18. századi magyarországi barokk művészetben*. In: *Maradandóság és változás*. Művészettörténeti konferencia. Ráckeve, 2000. Budapest, 2004. 168–170.
- 5 KRALOVÁNSZKY Alán: Újabb adatok a veszprémi Gizella-kápolna középkori és újkori építéstörténetéhez. In: *Építés-Építészettudomány* 15 (1983). 273–276, 278–280; BALASSA László – KRALOVÁNSZKY Alán: *Veszprém*. Budapest, 1983. 63–67; KRALOVÁNSZKY Alán: *A veszprémi és zirci templomok kutatásának újabb eredményei*. In: *Középkori régészetiünk újabb eredményei és időszerű feladatai*. Budapest, 1985. 355; KRALOVÁNSZKY Alán: *Veszprém, Gizella-kápolna*. (Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára 235) Budapest, 1986. 3–4, 12; KRALOVÁNSZKY Alán – Deák Klára: *Veszprém, Gizella-kápolna*. (Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára 650) Budapest, 2000. 4-5, 16–17.
- 6 R. EITELBERGER V. EDELBURG: *Bericht über einen Archäologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854 und 1855*. In: *Jahrbuch der kaiser. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 1 (1856). 113–115.
- 7 Még ugyanabban az évben: *Die alten Wandgemälde in der Giselacapelle zu Veszprim*. In: *Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 1 (1856). 184–185, ahol az ismeretlen szerző (talán a szerkesztő?) Eitelberger cikkének a kápolnára vonatkozó részét ismétli meg, hosszasan, szó szerinti idézetekkel. Míg Eitelberger a kápolna alaprajzát és az Agnus Dei zárókő metszetét közli, ez utóbbi cikkben az alaprajz újraközlése mellett az északi fal első szakaszában ábrázolt apostolpár metszete kapott helyet. Ipolyi Eitelberger cikkének összegző magyar fordítását adja – IPOLYI Arnold: *Magyar régészeti repertórium*. In: *Archaeológiai Közlemények*, 2 (1861). 202–203. –, és arra büszke,

- hogy a veszprémi falképek a bécsi professzor elemzése által bevonultak a nemzetközi művészettörténet-írásba is. IPOLYI Arnold: *A deákmonostori XIII. századi román basilika*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, X/III (1860). 96, 98; IPOLYI Arnold: *A középkori magyar festészet emlékeiből. A szepesváraljai XIV. századi történeti falfestmény*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, XI/III (1864). 5–6. Rómer is szinte szó szerint ismétli falkép-korpuszában Eitelberger megállapításait és újraközi az apostolpár metszetét is: RÓMER Ferencz Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. Budapest, 1874. 149–150 és 74–75. ábra. Annál érdekesebb, hogy a témával foglalkozó újabb szakirodalomban Eitelberger úttörő szerepe kevésbé ismert és elismert. Ld. pl. DÁVID Ferencné: „A Gizella-kápolna Ipolyi Arnold földolgozásában nyerte el első művészettörténeti értékelését.” – DÁVID 1996 (4. jegyzetben i. m.) 223. „Die erste kunstgeschichtliche Bearbeitung der Gisela-Kapelle stammt von Arnold Ipolyi.” – DÁVID 1998. (4. jegyzetben i. m.) 151. Mindkét helyen jegyzet nélkül, így nem tudni, pontosan melyik műre gondol.
- 8 Román kori falkép a 13. századból: HENSZLMANN Imre: *Régészeti kalauz, különös tekintettel Magyarországra, II. rész, Középkori építészet*. Pest, 1866. 52 és 102–103, 204. ábra. Gótikus épület a 13. századból, ugyanekkori falképekkel: HENSZLMANN Imre: *Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílusú mű-emlékeinek rövid ismertetése*. Budapest, 1876. 32, 144 és 266–269. ábra. Az illusztrációk mindkét helyen a Central-Commission évkönyvének és közleményeinek metszetei.
 - 9 A freskók Mihalikot „bizánczi hatás alatt készült olasz falfestményekre” emlékeztették: MIHALIK József: *Magyarország vidéki műkincsei*. In: *Magyar műkincsek*. 3. kötet. Szerk. SZENDREI János. Budapest, 1901. 31; míg Divald a „bizánci képírás hatása”-t ismerte fel rajtuk: DIVALD Kornél: *Magyarország középkori képzőművészete*. In: *A művészetek története*. Szerk. BEÖTHY Zsolt. Budapest, 1907. II. 582; és erről beszélt későbbi munkáiban is: DIVALD Kornél: *Magyar művészettörténet*, Budapest, 1927. 84; DIVALD Kornél: *Magyarország művészeti emlékei*. Budapest, 1927. 114.
 - 10 GEREVICH Tibor: *A régi magyar művészet európai helyzete*. In: *Minerva* (1924). 6; GEREVICH Tibor: *Von der älteren ungarischen Kunst*. In: *Ungarische Jahrbücher* 5 (1925). 148; GEREVICH Tibor: *L'Arte antica ungherese*, Roma [1929]. 9; GEREVICH Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, 1938. 223–225.
 - 11 PUSKÁS Lajos: *A magyar falfestés Árpád-kori emlékei*. Budapest, 1932. 18–20; ERNST Mihály: *A dunántúli falfestés középkori emlékei*. Budapest, 1935. 14–15; HEKLER Antal: *A magyar művészet története*. Budapest, [1935]. 23; BUDINIS, Cornelio: *Gli artisti italiani in Ungheria*. Roma, 1936. 25; HEKLER, Anton: *Ungarische Kunstgeschichte*. Berlin, 1937. 29–30; DERCSÉNYI Dezső: *A Balaton környékének műemlékei*. In: *Szépművészet*, 2 (1941). 175; DERCSÉNYI Dezső: *Romanische Kunst in Ungarn der Arpadenzeit*. In: *Bildwerk*, I. (1942). 21.
 - 12 RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Budapest, 1954. 23 némi datálási következetlenséggel: „A XIII. század közepéről származó apostolok ... stílusuk a Torriti és Cavallini között vezető fejlődésmenethez kapcsolódik.”; ENTZ Géza: *A középkori Magyarország falfestészetének bizánci kapcsolatairól*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 16 (1967). 243–245; PROKOPP Mária: *Pitture murali del XIV. secolo nella cappella del Castello di Esztergom. 1. Problemi iconografici*. In: *Acta Historiae*

- Artium*, 13 (1967). 287; ENTZ, Géza: *Byzantinische Beziehungen der Wandmalerei im Mittelalterlichen Ungarn*. In: *Actes du premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes II*. Sofia, 1970. 1098; *A magyarországi művészet története*. Főszerk. FÜLEP Lajos. Szerk. DERCSÉNYI Dezső – ZÁDOR Anna. Budapest, 1970 (5. átdolgozott kiadás). 67. (DERCSÉNYI Dezső); RADOCSAY Dénes: *Falképek a középkori Magyarországon*. Budapest, 1977. 12, 173.
- 13 PÉTER András: *A magyar művészet története I-II*. Budapest, 1930. I. 56.
- 14 TÓTH Melinda: Árpád-kori falfestészet. Budapest, 1974. 73–76.
- 15 Nagybatya gondolataitól elszakadva mind a keltezésben, mind a stílus kérdésében ugyanerre jutott GEREVICH László is: *A magyarországi művészet története*. 1970. 120: „A Gizella-kápolnával egykorúak az északi falát borító, párosával elhelyezett apostolok freskói. Ez az erős bizánci hatást eláruló munka a kor java alkotásaihoz tartozik.”
- 16 Összefügg ezzel, hogy az épületet a veszprémi királynéi/királyi palota magánkápolnájának tartotta: TÓTH M. 1974. (14. jegyzetben i. m.) 511, 514, 534. jegyzet.
- 17 *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000-1541*. Szerk. TAKÁCS Imre – MIKÓ Árpád. Budapest, 1994. III-8. kat. sz., 224–225, (TÓTH Melinda); és ugyanez rövidebben: TÓTH Melinda: *Falfestészet az Árpád-korban. Kutatási helyzetkép*. In: *Ars Hungarica*, 23 (1995). 143-144.
- 18 TÓTH M. 1974. (14. jegyzetben i. m.) 530. jegyzet. Még egyértelműbben: TÓTH Melinda: 13. századi falfestészet. In: *A magyarországi művészet története c. kézikönyv kiadatlan I. kötetének fejezete*. Kézirat, 1980/1987, 19; és TÓTH M. 1995. (17. jegyzetben i. m.) 50. jegyzet.
- 19 DERCSÉNYI Dezső – ZÁDOR Anna: *Kis magyar művészettörténet*. Budapest, 1980. 74, (DERCSÉNYI Dezső); PROKOPP, Mária: *Byzantinische Beziehungen in der ungarischen Wandmalerei des 12. und 13. Jahrhunderts*. In: *Wandmalerei des Hochfeudalismus im europäisch-byzantinischen Spannungsfeld (12. und 13. Jahrhundert)*. Protokoll des Kolloquiums vom 24. bis 27. März 1981 in Halle. Hg. NIKKEL, Heinrich L. Halle, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 1983. 122–123; *A művészet története Magyarországon*. Szerk. ARADI Nóra. Budapest, 1983. 51. (MAROSI Ernő); *Magyarországi művészet 1300-1470 körül*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, 1987. I. 346, (PROKOPP Mária); GALAVICS Géza – MAROSI Ernő – MIKÓ Árpád – WEHLI Tünde: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*. Budapest, 2001. 80–81, (WEHLI Tünde).
- 20 EITELBERGER 1856. (6. jegyzetben i. m.) 113. és követői: *Die alten Wandgemälde 1856* (7. jegyzetben i. m.). 184; J.E.B.: *A Gizella-kápolna Veszprémben*. In: *Vasárnapi Ujság*, 10 (1863). 434: „Vajha e kápolna festményeit az izzadó kövek nyirkossága ne enyésztesse el lassankint, vagy legalább lemásoltatás által az utókor számára fönn-tartatnának.”; és Rómer 1874 (7. jegyzetben i. m.). 149. – Ugyanerről beszél később pl. GERECZE Péter: Épületi maradványok az Árpádok korából. In: *Archaeologiai Értesítő*, új folyam 15 (1895). 369.
- 21 A freskómásolatok ügye már 1863-ban felmerült (ld. az előző jegyzet). – Sztehló megbízása: HENSZLMANN Imre: Évi jelentés a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságának 1873-ki munkálkodásáról. In: *Archaeologiai Értesítő*, 8 (1874). 2. – RÓMER 1874. (7. jegyzetben i. m.) 150. és HENSZLMANN 1876. (8. jegy-

- zetben i. m.) 144. továbbra is csak a munka megrendelését említi, a másolatok addig nem készültek el; és a Forster Központ Műemléki Tervtárában ma sincs nyomuk.
- 22 A Magyarországi Műemlékek Országos Bizottsága 1882. június 10. tartott rendes ülésének jegyzőkönyve, *Archaeológiai Értesítő* új folyam 2 (1882). Függelék XXXIX. [Storno Ferencz b.t.-nak a MOB-hoz beküldött és a bizottság által megvásárolandónak ítélt rajzai között: a veszprémi szent Anna kápolna rajza, 1 t.] – HENSZLMANN Imre: *A Magyarországi Műemlékek Országos Bizottsága 1882. szept. 14-én tartott rendes ülésének jegyzőkönyve*. Uo. Függelék XLIV. [21. (szám alatt) a vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter kifizeti Storno rajzait, köztük a veszprémi sz. Anna kápolna (sic!) rajzát is.] – HENSZLMANN Imre: Évi jelentés a Műemlékek Orsz. Bizottságának működéséről 1882-ben. Uo. Függelék XLIX. [Storno beküldött rajzai között említi a veszprémi szent Anna kápolnáét is]. A tusrajz jobb alsó sarkában ennek ellenére a fia, Storno Kálmán aláírása szerepel, így a rajzot itt az ő neve alatt tartom számon. Az alaprajzon a zárókövek betűjelzései fordított sorrendben helyezkednek el, a hosszmetset a barokk lábazati dekoráció nem kívánatos maradványai helyett kváderfalazatot mutat.
- 23 Storno a rajzok mellé írta, hogy melyik falról valók („Nord” – „Süd”). Az északi fal apostolait a későbbi fotók alapján viszonylag egyszerű azonosítani. A déli alakpár meghatározása problémásabb. A szentély déli falán ajtó nyílik a püspöki palotába, ott ilyen apostolpár nem lehetett. Petrás István 1938 előtti fotója a középső falszakasz apostolait ábrázolja (a kép szélein látható konzolrészletek árulkodóak), ezekkel a rajzon láthatók nem azonosíthatók, így marad a nyugati falszakasz.
- 24 GERECE 1895. (20. jegyzetben i. m.) 265-366 leírja, hogy rövid kirándulásokat tett Árpád-kori emlékek tanulmányozására. Különösen a pécsi székesegyház kőfaragványainak párhuzamait kereste, az épület keletkezésének pontosabb meghatározásához. A szövegből világos, hogy meglátogatta Veszprémet is, ahol a „Gizella-kápolnán” kívül más érdemlegeset nem talált (uo. 369). Ahogyan veszprémi fotói is – egy korai palmettás faragványt leszámítva – csak a kápolnát mutatják. Ld. BAKÓ Zsuzsanna Ildikó: *Gerece Péter fényképhagyatéka*. Budapest, 1993. 495-506. tétel. Mindezek alapján Gerece felvételei 1895 előtt keletkezhetnek.
- 25 Petrás két átnézeti képét (nyugat felé: Forster Központ műemléki fotótár, 163. neg. sz.; kelet felé: Forster Központ műemléki fotótár, 1191. neg. sz.) a középső apostolpár felvételével együtt (Forster Központ műemléki fotótár 1526. neg. sz.) közli: DÁVID 1998. (4. jegyzetben i. m.) Abb. 3-5. – Petrás professzionális fotói nem összevethetők Gerece felvételeivel és Lux képeinél is jobbak. Lux Géza fotóin megmutatkozik, hogy a kápolna téralakítása jobban érdekelt, mint a falképek.
- 26 GEREVICH 1938. (10. jegyzetben i. m.) 292. jegyzet; JANKOVICH István: *A veszprémi Gizella-kápolna*. In: *Technika*, 11 (1940). 134.
- 27 Ennek a beavatkozásnak esett áldozatul a barokk enteriőr, a színvonalában a középkorhoz ugyan nem mérhető, de a maga nemében figyelemre méltó, a korait imitáló kifestésével együtt. Az újkori vakolatok leverésekor már ekkor nyilvánvalóvá kellett válnon, hogy az újkori téglából épült keleti, déli és nyugati fal, továbbá a boltozatok nem egyneműek a tört kő északi fallal és a sekrestyével, azonban az építéstörténeti következtetések levonása elmaradt. Vö. KRALOVÁNSZKY 1983. (5. jegyzetben i. m.) 274–275.

- 28 Nem gondolom tehát, hogy a kápolna falképeinek pusztulását a barokk átfestés és az 1938-ra elkészült restaurálás okozta, ahogy TÓTH M. 1974. (14. jegyzetben i. m.) 73, 74. és TÓTH M. 1980/1987. (18. jegyzetben i. m.) 15. véli. Úgy tűnik, a falképeknek nem ez a két beavatkozás, hanem a tartós nedvesség és a sók megjelenése ártott a legtöbbet, elsősorban ezek miatt jutott a mai szomorú állapotába.
- 29 Gerevich Tibor 1938-ban megjelent románkori szintézisében már a frissen restaurált freskók reprodukcióit közölte: GEREVICH 1938. (10. jegyzetben i. m.) a CCXLV-CCXLVI tábla képei. Az ezt megelőző állapot Petrás István és Lux Géza már említett fotóin látható. RADOCSAY 1977. (13. jegyzetben i. m.) 10. színes tábláján az első apostolpár nagyjából Petrás fotóihoz hasonló állapotban van. A középső figurapár esetében Petrás fotóját és TÓTH M. 1974. (14. jegyzetben i. m.) 54. képét összehasonlítva az utóbbin sokkal rosszabb a helyzet. Bizonyára ugyanezt lehetne elmondani a szentélybeli apostolokról is, róluk nincs 1938 előtti részletfotó.
- 30 KRALOVÁNSZKY Alán: Ásatási napló. Veszprém, Gizella kápolna és Nagypréposti ház. Kézirat a Forster Központ műemléki tervtárában, ltsz: 28183. 1980, 1; KRALOVÁNSZKY 1983. (5. jegyzetben i. m.) 273.
- 31 Ásatási napló. (30. jegyzetben i. m.) 1980, 9-10; 1981, 1-3; KRALOVÁNSZKY 1983. (5. jegyzetben i. m.) 280-281, 1, 4-6. ábra és 12. jegyzet.
- 32 KRALOVÁNSZKY 1983 (5. jegyzetben i. m.) 276; Ásatási napló. (30. jegyzetben i. m.) 1980, 1-2, 8-13, 15; 1981, 6.
- 33 Ásatási napló. (30. jegyzetben i. m.) 1981, 4-5.
- 34 Ezt a kutatás közbeni, tető nélküli állapotot mutatja Róka Lajosnak egy, a napi sajtóban közölt fotója is: ENGEL, Brigitte: *Archäologische Sensation in Veszprém. Die Giselakapelle gewann an Dimensionen. In: Neueste Nachrichten der Ungarischen Presseagentur. MTI Budapest*, 14. Jg, Nr. 212, Mittwoch, 29.10.1980.
- 35 Ásatási napló. (30. jegyzetben i. m.) 1982, 9.
- 36 KRALOVÁNSZKY – DEÁK 2000. (5. jegyzetben i. m.) 18.
- 37 „Az apostolok fején a salétrom hegyes tűkristályai a festékszemcséket ellökik a vakolatától, így vastag kristályréteg tetején ül a színezék. (...) a freskófelület, a felázás következtében felpenderedik, pelyhesen hullani kezd.” [Deák Klára]: *Jelentés a veszélyeztetett állapotban lévő középkori falképeink vizsgálatának első munkaszakszáról, tapasztalatainkról, javaslatainkról*. Kézirat a Forster Központ Műemléki Tervtárában. 2. A röntgendiffrakciós anyagvizsgálatokat Kriston László fizikus végezte, vizsgálati eredményei nem kerültek be a Műemléki Tervtárba.
- 38 Ld. erről összefoglalóan: MAROSI Ernő: *Forrásfoglalás. Restaurálások Székesfehérvárott, Esztergomban és Visegrádon a 2000. évben*. In: *Buksz*, 13 (2001). 348–362; ROSTÁS Tibor: *A műemlékvédelem a magyar millenniumban*. In: *Műemlékvédelmi Szemle*, 13 (2003) 1. 121–157, a kápolnához ld. a 2. jegyzetet.
- 39 *Oszlopokat emeltünk, hogy beszéljék a múltakat. A millenniumi műemlékhelyreállítások lexikona*. Szerk. TAMÁSI Judit. Budapest, 2000. 40: „A millenniumi program keretében a Gizella kápolna helyreállítására és a veszprémvölgyi kolostor területén végzendő munkákra 2000-ig összesen 150 M Ft állt rendelkezésre.” (GÉCZY Csaba); 262, (666. sz.) Az elvégzendő teendőknél: „A második szint maradványait is megóvó védőtető építése, a falkép- és kőszobrászati restaurálás (...) 40 M Ft.”
- 40 ROSTÁS 2000/B. (3. jegyzetben i. m.) 2. jegyzet.

- 41 Ezeket az eddigi irodalom elemezte is, ld. különösen: GEREVICH 1938. (10. jegyzetben i. m.) 224–225; és TÓTH M. 1974. (14. jegyzetben i. m.) 74.
- 42 BAKÓ 1993. (24. jegyzetben i. m.) 503. tétel; Forster Központ műemléki fotótár, lemezszám: 3298.
- 43 Ásatási napló (30. jegyzetben i. m.) 1980. május 9. péntek: „A freskók feltárását változatlanul magam végzem. Előjött egy nő[i] arc jobboldali töredéke. Sz. Mária (?) újabb töredékek társaságában. Ha feltételezzük, hogy a déli oldalon is apostolok voltak, akkor ez csak a Ny-i falon lehetett.”
- A Mária arc közölve: KRALOVÁNSZKY 1986. (5. jegyzetben i. m.) a hátsó borítón, majd, immár a plasztikus nimbusz töredékeivel együtt: *Pannonia Regia* 1994 (17. jegyzetben i. m.) III/8. kat. tétel, 224–225. és KRALOVÁNSZKY – DEÁK 2000. (5. jegyzetben i. m.) 18. oldal képe.
- 44 Kralovánszky Alán falkutatása óta nyilvánvaló, hogy a keleti fal 18. századi téglafal, az ide festett barokk Mária és János ábrázolás nem lehet középkori alakok átdolgozásának eredménye. Ez mégis, azóta is visszatérő gondolat. Ld. legutóbb: WEHLI 2001. (19. jegyzetben i. m.) 81.
- 45 Erről az ajtóról a kápolna építészeti bemutatásakor – ROSTÁS 2000/A. (3. jegyzetben i. m.) – megfeledkeztem. Álljon itt rövid ismertetése. A félköríves kőkeretű bejárat másodlagos, de még a középkorban nyitották. Élszedése alul rézsűre metesződik. Igen kicsi és alacsony, mindössze 147 cm magas és 58 cm széles, ám a kialakításához így is el kellett bontani a szentély homlokívének csúcsát. Egy kibontott homlokív-elemet az új ajtónak készített falattörés elfalazásába építettek be, a bejárat küszöbköve alatt. Az ajtó a szentély felől nyílt a helyiségbe, de semmilyen épített feljárat nem vezetett hozzá. Mindezekből gondolt arra a feltárója, Kralovánszky Alán, hogy az itt, az emeleti sekrestye fölött utólagosan kialakított helyiség értéőrzésre, oklevelek tárolására szolgáló depozitórium lehetett: KRALOVÁNSZKY 1983. (5. jegyzetben i. m.) 278; BALASSA – KRALOVÁNSZKY 1983. (5. jegyzetben i. m.) 67. A téglával elfalazott nyílás a falkutatás első napján került elő: Ásatási napló (30. jegyzetben i. m.) 1980. május 5. hétfő, 1, 15. Fotója: ENGEL, B. 1980. (34. jegyzetben i. m.); KRALOVÁNSZKY 1986. (5. jegyzetben i. m.) [15. oldal képe]; KRALOVÁNSZKY – DEÁK 2000. (5. jegyzetben i. m.) 4. oldal képe. A hozzá tartozó helyiség az emeleti sekrestyével azonos alaprajzon, a fölött emelkedett. Kralovánszky megfigyelte déli falát, az ahhoz egykor bekötő keleti és nyugati falának csorbázatát és keleti ablakának déli szárkövét. Vö. Ásatási napló. (30. jegyzetben i. m.) 1980, 15.
- 46 Ezt a töredéket a feltárása óta előszeretettel értelmezik Krisztus-arként – KRALOVÁNSZKY 1983. (5. jegyzetben i. m.) 276; BALASSA – KRALOVÁNSZKY 1983. (5. jegyzetben i. m.) 65; KRALOVÁNSZKY 1985 (5. jegyzetben i. m.) 355. – amit semmi nem bizonyít. Keresztes dicsfény nincs a freskómaradványok között, de más sem mond ellent az apostolként való meghatározásnak. A gondolat rövidesen kibővült és a feltételezett Krisztus-arc a Mária-fejjel kiegészítve egy Deézisz kompozíció részévé vált, amelynek helyét a nyugati falon vélték megtalálni. Ld. KRALOVÁNSZKY 1986. (5. jegyzetben i. m.) [12]; *Pannonia Regia* 1994. (17. jegyzetben i. m.) 225; KRALOVÁNSZKY – DEÁK 2000. (5. jegyzetben i. m.) 17; WEHLI 2001. (19. jegyzetben i. m.) 81.
- 47 *Burg Lockenhaus*. In: *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf*. Bearbeitet von SCHÖBEL, Judith, Mitarbeit: STEINER, Ulrike, Beiträge: SCHRÖCK,

- Petra. Österreichische Kunsttopographie 56. Horn, 2005. (a továbbiakban: ÖKT 2005.), 356–412.
- 48 ÖKT 2005. (47. jegyzetben i. m.) 358 és Anm. 8. szerint a várkápolna középkori patrocíniuma ismeretlen, míg RATZ, Alfred: *Gefährdete, unbekannte und verlorene Bau- und Kunstdenkmäler aus dem Mittelalter des Burgenlandes, zweiter Teil, Burg Lockenhaus*. In: *Burgenländische Heimatblätter*, 13 (1951). 70; BACHER, E[rnst]: *Die romanischen Wandmalereifragmente in der Burgkapelle von Lockenhaus*. In: *Arx*, 6 (1970). 14; és TÓTH M. 1974. (14. jegyzetben i. m.) 76. Szent Miklós titulust említ, de forrásra egyikőjük sem hivatkozik.
- 49 ÖKT 2005. (47. jegyzetben i. m.) a kriptáról: 391–393.
- 50 ÖKT 2005. (47. jegyzetben i. m.) a kápolnáról: 394–395; a 16. századi átalakításáról: 369, 371.
- 51 Ugyanerről ír BACHER 1970. (48. jegyzetben i. m.) 14. is, aki még a kápolna vakoatlan állapotát tanulmányozhatta. – Ezzel szemben ÖKT 2005. (47. jegyzetben i. m.) 394–395. szerint a kápolna homlokívei félkörívesek és a keleti falszögletekben konzolok helyezkedtek el egykor. Az archív fotókon a homlokívek kifejezetten csúcsívesnek mutatkoznak, és a keleti falszögletekben levéselt faltámok törzsei látszanak. Vö. uo. Abb. 65–66. és jelen cikk 8. képe.
- 52 ÖKT 2005. (47. jegyzetben i. m.) 360. (Möller István 20. század eleji lékai tevékenysége a kápolnát nem érintette. Vö. BOZÓKI Lajos: *Adalékok Möller István lékai helyreállításához*. In: *Műemlékvédelem*, 54 (2010) 3. 147.)
- 53 ÖKT 2005. (47. jegyzetben i. m.) 394. Sajnos a vár ezen legutóbbi helyreállítása vitatható módon készült. Vö. uo. 356, 372–373, 375–376. A vár megalapozatlan, sosem volt kiegészítéseiről: DERCSÉNYI Dezső: *Mai magyar műemlékvédelem*. 1980. 97–98.
- 54 A falképek részletesebb ismertetései: RÓMER 1874. (7. jegyzetben i. m.) 119, (Storno akvarellmásolata nyomán, számos, kisebb-nagyobb pontatlansággal, tévedéssel); RATZ 1951. (48. jegyzetben i. m.) 71–73; BACHER 1970. (48. jegyzetben i. m.) 14–15; TÓTH M. 1974. (14. jegyzetben i. m.) 76–77; ÖKT 2005. (47. jegyzetben i. m.) 395–396.
- 55 Tekintve a figura bizánci karakterét az öltözet egyes darabjait a görög megnevezésekkel is illelhetnénk: sticharion (alba), phelonion (kazula), omophorion (pallium).
- 56 A falképen foltokat hagyott a kápolna legutóbbi kimeszelése, de ettől függetlenül is ráférne a restaurálás.
- 57 BACHER 1970. (48. jegyzetben i. m.) Anm. 3 felvetését, miszerint a hiányt Storno sikertelen falképlevételi kísérlete okozta, megerősíti RÓMER 1874. (7. jegyzetben i. m.) 119. beszámolója is: „A lékai (Lockenhaus) vár románkori kápolna ablakai bélétein Storno Ferencz több falfestményt fődözött fel, melyeknek a falról való levételre engedélyt kért a m. tud. Akadémia Arch. bizottsága Eszterházy Miklós uralkodó herczegtől, mint e rom birtokosától, melyet meg is nyert azonnal; midőn Storno e munkához hozzáfogott, sajnálattal vette észre, hogy e képek le nem hámozható kőragaszra festvék, sőt hogy helylyelközzel közvetlenül magára a kőre vannak fesvetve, is épen le nem vehetők.” Ld. még: RÓMER Flóris: *Kivonat a m. tudom. Akadémia archaeologiai bizottságának 1869-iki márcz. 2-án a n. muzeumban tartott III. rendes ülésének jegyzőkönyvéből*. In: *Archaeologiai Értesítő*, 1 (1869). 187; és Egyveleg. In: *Archaeologiai Értesítő*, 1 (1869). 294.

- 58 *Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfelmérései 1869-1890. Összeállította VÁLINÉ POGÁNY Jolán.* Budapest, 2000. (a továbbiakban KÖNYÖKI 2000.) 21, és 90.7. kat. sz.
- 59 FRODL-KRAFT, Eva: *Das Margaretenfenster in Ardagger, Studien zur Österreichischen Malerei in der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts.* In: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 16 (20) (1954). 40, angyalfigurát említ; BACHER 1970. (48. jegyzetben i. m.) Anm. 2. ezt vitatva harcoszentre gondol. Valójában mindkét lehetőség elképzelhető, az arkangyalokat is gyakran ábrázolják fegyverzetben, katonai viseletben.
- 60 KÖNYÖKI 2000. (58. jegyzetben i. m.) 146, Léka várának leírásánál: „11. sz. a. találjuk a kápolnát, ennek kelet és dél felé volt ablakja. A két ablak béletei falfestményekkel bírtak, melyek közül azonban csak a keleti ablaknak bal béléte másolhattam, melyet az 5. lapon bemutatom. A kápolna többi falain is találtam festékek nyomát.” BACHER 1970. (48. jegyzetben i. m.) 14: „Daß die Kapelle ursprünglich wohl zur Gänze ausgemalt war, zeigen Spuren an allen Wänden.” A fénykép a Forster Központ műemléki fotótárában: 1326. neg. sz. Petrás István, 1930–40-es évek.
- 61 K = konzol; D = dél; É = észak. A jelöléseket ld. az alaprajzon: ROSTÁS 2000/B. (3. jegyzetben i. m.) 1. ábra.
- 62 Ezen faragvány ismertetéséből – ROSTÁS 2000/A. (3. jegyzetben i. m.) 69. – néhány sor a szöveg tördelése közben elveszett. A leírás teljes szövege: A hajó második szakaszában egy saját farkába harapó sárkányból palmettás hulláminda nő ki. Eredetileg a felső kápolna hajóját díszítette. A sárkány összegömbölyödik, szárnya vésetekkel tagolt, hátrafelé álló, hosszú fülei a fejéhez simulnak. Farkán, nyakán és pofáján középen kiemelkedő gerinc húzódik. A sárkányfarkat folytatató, a kő szélén körbeforduló hullámindából nyolc háromkaréjos félpalmetta felváltva befelé és kifelé válik le. A palmetták lapos, enyhén homorú felszínű, széles karéjokból állnak. A kő keleti oldala másfél palmettával együtt letört.

Képjegyzék

1. kép: Veszprém, „Gizella-kápolna”. Az alsó szint alaprajza, hosszmetszete észak felé és részletrajzok.
Forster Központ, Műemléki Tervtár, ltsz: 8363.
Storno Kálmán tusrajza.
2. kép: Veszprém, „Gizella-kápolna”, alsó szint. Az északi fal nyugati apostolpárjának részlete.
Forster Központ, Műemléki Fotótár, 164. neg. sz.
[fotó: Petrás István, 1938 előtt]
3. kép: Mária alakja a veszprémi „Gizella-kápolnából”.
Lente István összeállítása.
Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, leltározatlan.
[fotó: 1982-1985]
4. kép: Apostolfő a veszprémi „Gizella-kápolnából”.
Cziráki Veronika rekonstrukciója.

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, leltározatlan.

[fotó: Rostás Tibor, 2010]

5. kép: Ősz apostol arctörédékei a veszprémi „Gizella-kápolnából”.

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, leltározatlan.

[fotó: Rostás Tibor, 2010]

6. kép: A lékai vár 13. századi periódusának alaprajza. Papír, ceruza, fekete és barna toll.

Sopron, Múzeum, Storno-gyűjtemény, ltsz. S.84.52.1.

Id. Storno Ferenc rajza, 1869.

7. kép: A lékai várkápolna belső tere.

Forster Központ, Műemléki Fotótár, 130.786 neg. sz.

[fotó: Hollenzer László, 1905 k.]

8. kép: Püspökszent a lékai várkápolna keleti ablakának bal oldali béléletében.

[fotó: Rostás Tibor, 2010]

Graeco Opere – Greek Manner II.

The 13th Century Murals of the “Gisela chapel” in Veszprém and of the Castle Chapel in Léka

In this study consisting of three parts, my aim is to present the Byzantine-type – or as it is mentioned in the main title – Greek manner painting trend in the second and third quarter of the 13th century in Hungary, through the analysis of four partly newly discovered and partly already well-known frescoes. In the first part, the remnants of murals in Kaporna (Koprivna, Croatia) and Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica, Serbia) were described. In the present publication continuing this topic, the frescoes of the “Gisela chapel” in Veszprém and of the castle chapel in Léka (Lockenhaus, Austria, Burgenland) are introduced. Among them are the so far mostly untreated fresco fragments of the building in Veszprém that were discovered back in 1980. Finally the third part the study is concluded with the analysis of the four previously mentioned murals of approximately same age and also some light is shed on their relationship to other relevant frescoes of the era.